

ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

ΥΠΟ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Χ. ΧΑΤΖΗ

Ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἀσχολούμενος περὶ τὴν ἔρευναν τῶν ἀρχαίων τοπωνυμίων ἐν πάσαις ταῖς δημοσιευθείσαις ὑπ' ἐμοῦ διατριβαῖς ἀείποτε ἐπεζήτησα νὰ βαδίσω ἐπὶ ἀσφαλοῦς ἐδάφους. Ἐπειδὴ ὅμως παρετήρησα, ὅτι πολλὰ παράδοξα διδάσκονται ἐν τῷ πεδίῳ τούτῳ τῆς ἐρεῦνης, ἐνόμισα ὠφέλιμον, ὅπως ἐν προσεχεῖ μελέτῃ ἐκθέσω τὰς μεθοδικὰς ἀρχάς, αἵτινες ὀφείλουσι νὰ διέπωσι τὰς τοιαύτας ἐργασίας περὶ ἀρχαίων τοπωνυμίων, ἰδίᾳ δὲ ἵνα καταδείξω τὸ ἄτοπον τῆς ἐπιχειρουμένης ἐρμηνείας αὐτῶν διὰ τῆς συνεξετάσεως ῥιζῶν ἐκ συγγενῶν γλωσσῶν. Ἀρκεῖ ἐν καὶ μόνον παράδειγμα πρὸς διαπίστωσιν τοῦ πράγματος. Τὸ ἐθνικὸν ὄνομα Ἑλλην συνήπτετο ὑπὸ πολλῶν ἐρευνητῶν πρὸς τὴν ῥίζαν *σελ-*, ἐνῶ ὠφείλον νὰ συνεξετασθῶσι μόνον τὰ ὀνόματα τὰ λήγοντα εἰς *-ήν* (*-άν*)· ἡμεῖς συνεξετάσαντες πάντα ταῦτα τὰ ὀνόματα ἠδυνήθημεν νὰ εὐρωμεν μετ' ἀσφαλείας τὴν ἀρχὴν τοῦ ὀνόματος τούτου· πβ. Ἐπιστ. ἐπετ. Φιλοσ. σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 1935-1936 σ. 128-161.

Εὐτυχῶς ἐσχάτως αἱ τοπωνυμολογικαὶ ἔρευναι ἔλαβον γενναιοτέραν προώθησιν· καὶ εἰδικὸν περιοδικὸν (*Zeitschrift für Ortsnamenforschung*, ἐκδοτικὸς οἶκος R. Oldenbourg, München und Berlin) ἰδρύθη χάριν αὐτῶν.

Τὴν μεγάλην σημασίαν τῆς τοπωνυμολογίας καταδεικνύομεν ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ ἀνεκδότῳ διατριβῇ ἡμῶν καὶ διὰ τοῦ κεφαλαίου «Τοπωνυμολογία καὶ μυθολογία». Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ πρῶτοι ἡμεῖς μεθοδικῶς δεικνύομεν, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι μῦθοι ὀφείλουσι νὰ ἐξετάζωνται ἐν σχέσει καὶ πρὸς τὰ τοπωνύμια· δεικνύεται, ὅτι πολλοὶ μῦθοι ἐγεννήθησαν, διεσκευάσθησαν καὶ ἐπηυξήθησαν ἕνεκα ἐρμηνείας τοπωνυμίων.

Ἐπιθυμῶ νὰ καταδείξω τοῦτο δι' ὀλίγων παραδειγμάτων.

1. Ἡ Αὐλὶς τῆς Βοιωτίας κατ' ἀρχαιότατον μῦθον θεωρεῖται ὁ τόπος, ἐξ οὗ ἀπέπλευσαν οἱ Ἕλληνες, ἵνα ἐκστρατεύσωσι κατὰ τῆς Τροίας· πβ. Ὀμήρ. Ἰλ. Β 303-304: «*ὅτ' ἐς Αὐλίδα νῆες Ἀχαιῶν | ἠγερθέντο κακὰ Πριάμφου καὶ Τρωσὶ φέρονσαι*».

Ἄλλὰ κατ' ἐμὲ ἡ Αὐλὶς δὲν ἀνεφέρετο ἀρχικῶς ἐν τῷ Τρωϊκῷ μύθῳ· φαίνεται, ὅτι ἐν τῇ περιοχῇ (στενῇ ἢ εὐρύτερα) τῆς Αὐλίδος τῆς Βοιωτίας ἐπλάσθη διὰ τὴν ἐνυπάρχουσαν σημασίαν τοῦ τοπωνυμίου *τοπικὸς μῦθος* συνάπτων τὴν Αὐλίδα πρὸς τὴν κατὰ τῆς Τροίας ἐκστρατείαν.

Αὐλὶς — ἢ αἰτ. *Αῦλιν* παρ' Εὐριπ. Ἰφιγ. Αὐλ. 14 κ. ἀ. — εἶναι τὸ προσηγορικὸν *αὐλὶς* = 1. κοίτη (πτηνῶν ἢ ζώων)· πβ. Ὀμήρ. Ὀδύσσεια γ 468 κ. ἐ. «*ἢ κίχλαι τανυσίπτεροι ἠὲ πέλειαι . . . αὐλιν εἰσέμεναι*», Ὀμήρ. Ὑμν. Ἐρμ. 71 «*ἐνθα θεῶν μακάρων βόες*

ἀμβροτοι ἀλλιν ἔχεσκον», Εὐριπ. Κύκλ. 362 «χαιρέτω μὲν ἀλλις ἄδε», Θεόκρ. 25, 18 κ. ἄ. καὶ 2. κατασκήνωσις· πβ. Ὀμήρ. Ἴλ. I 232 «ἀλλιν ἔθεντο»· τοῦτο τὰ Ἑνετικά Σχόλια (Α) ἐρμηνεύουσι: «ἀλλισμὸν ἐποίησαν, ἐστρατοπεδεύσαντο». Ἐτυμολογικῶς ἡ λ. ἀλλις ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν λ. ἀλλή.

Τὸ ἀλλις (= κατασκήνωσις) καὶ τὸ ῥ. ἀλλίζομαι (= στρατοπεδεύω), ἐγένοντο ἀφορμῇ, ὥστε ἡ Αὐλις τῆς Βοιωτίας νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τῶν κατοίκων αὐτῆς—ἢ τῶν περιοίκων—ὁ τόπος τῆς συγκεντρώσεως καὶ κατασκηνώσεως τῶν ὑπὸ τὸν Ἄγαμέμνονα Ἑλλήνων.

Ἡμεῖς ὁμως λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅμοια τοπωνύμια ἰσχυρίζομεθα, ὅτι ἐν τῷ βοιωτικῷ τοπωνυμίῳ ἐνυπάρχει μόνον ἡ πρώτη σημασία: κοίτη πτηνῶν ἢ ζῴων (πραγματικῇ ἢ νομιζομένῃ)· πβ. ἀρχ. Φωλεός (τοπων. ἐν Ἀρκαδίᾳ), Κοίτη (νησίς παρὰ τὴν Κρήτην καὶ πρὸ τῶν Χαννίων)· ἀλλὰ καὶ νεώτερα δυνάμεθα νὰ παραθέσωμεν: Κοίτη (ὄρος ἐν τῇ Χίῳ), Κοίτα (κώμη τῆς Μάνης), Ἀετοφωλεά, Χοιροκοιτία (= κοίτη χοίρων: Κύπρ.), Κοιτάσματα (τοπων. ἐν Τήλῳ: κοίτασμα = κοίτη πτηνῶν) κ. ἄ. Πβ. Ἄ. Χατζῆν, Ἐπιστ. ἐπετ. Φίλοσ. σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 2 (1938) σ. 151-152.

2. Οἱ ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων περὶ τὴν Τροίαν μετηνέχθησαν κατὰ τὸν διδάσκαλον ἡμῶν E. Bethe ἐκ τῆς Ἑλλάδος (πβ. τάφον Ἐκτορος ἐν Θήβαις!)· ἂν τὴν γνώμην ταύτην δεχθῶμεν, τοῦτο συνέβη καὶ διὰ τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λ. Σκάμανδρος (ποταμὸς τῆς Τρωάδος)· ὁ ἕτερος τύπος Κάμανδρος προφανῶς κατ' ἐμὲ ὀφείλεται εἰς ἐτυμολογίαν: κάμιον (ἀττ. ἔκαμιον) ἄνδρες· πβ. Ὀμήρ. Ἴλ. A 168 «ἐπεὶ κε κάμω πολεμίζων».

3. Ἡ πόλις Ἀφεταιί (τῆς Θεσσαλίας) καὶ ἡ κυρία ὁδὸς ἐν Σπάρτῃ Ἀφέτα ἔχουσι βεβαίως τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἀπὸ νομῶν ἀφέτων (= ἐλευθέρων)· πβ. Πλούταρχ. Λυσ. 20 «ὅσπερ ἵππος ἐκ νομῆς ἀφέτου καὶ λειμῶνος»· ἦσαν δηλαδὴ ἀφειμέναι ἐλεύθεροι· πβ. γυναιῖκες ἀφεταιί (= ἀφειμέναι τοῖς ἐντυχοῦσιν).

Ἄλλ' ἐν τῷ μύθῳ διὰ κακὴν ἐτυμολογίαν—ἡ λ. ἀφειτήριον (= ὁ λιμὴν, ὡς τόπος, ὅθεν ἀφίενται τὰ πλοῖα· πβ. Στράβ. ΙΑ' σ. 494 «ἦτις [ἐνν. κώμη] ἐστὶν ἀφειτήριον τοῖς τὴν λίμνην πλέουσιν») παρεπλάνησε τοὺς πλάσαντας τὸν μῦθον—ἐθεωρήθησαν αἱ Ἀφεταιί ἢ ἀφειτηρία, ἐξ ἧς (τὸ δεύτερον) ἀπέπλευσαν οἱ Ἀργοναῦται· πβ. Ἡρόδ. Ζ' 193 «ἔστι δὲ χῶρος ἐν τῷ κόλπῳ τούτῳ τῆς Μαγνησίης, ἐνθα λέγεται τὸν Ἡρακλέα καταλειφθῆναι ὑπὸ Ἰήσονός τε καὶ τῶν συνεταιρίων ἐκ τῆς Ἀργοῦς ἐπ' ὕδωρ πεμφθέντα, εὐτ' ἐπὶ τὸ κῶας ἔπλων ἐς Αἴαν τὴν Κολχίδα· ἐνθεῦτεν γὰρ ἔμελλον ὑδρευσάμενοι ἐς τὸ πέλαγος ἀπήσειν, ἐπὶ τούτου δὲ τῷ χώρῳ ὄνομα γέγονε Ἀφεταιί».

Κατὰ τὴν ἡμετέραν μέθοδον ἐξετάζομεν καὶ τὰς ἐπομένους ἀρχαίας τοπωνυμίας, εἰς ὧν τὴν ἔρευναν μεταβαίνομεν.

*
*
*

1. Πειραιεὺς — Πειραιός².

Τὸ ὄνομα Πειραιεὺς — Πειραιός³ ἐπειράθησαν νὰ ἐρμηνεύσωσιν ἤδη οἱ ἀρχαῖοι· ὁ Στράβων Α', 58 (παραλαβόν, ὡς φαίνεται, παρὰ τοῦ Ἀπολλοδώρου) γράφει τὰ ἑξῆς:

1 Τὸ ἐπίθετον ἀφεταιί θὰ ἐτονίζετο ἀρχαιότερον ἀφεταιί· πβ. ἐνετός. Ἔτι πβ. συγκροσιός ἀλλὰ σύγκροσιος.

2 Περὶ τοῦ τοπωνυμίου Πειραιεὺς βραχέα τινά, ἅτινα μάλιστα διαρρυθμίζω ἐνταῦθα, ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ περιο-

δικῷ Ἐπιστημον. ἠχ. 12 (1925) σ. 120.

3 Παρ' Ἀριστοφάνει Εἰρήν. 145 κ. ἄ. καὶ τύπος Πειραιεὺς τὸν τύπον Πειραιός παρέχει ἐπιγραφῇ.

«τόν τε Πειραιᾶ νησιάζοντα πρότερον καὶ πέραν τῆς ἀκτῆς κείμενον οὕτως φασὶν ὀνομασθῆναι». Εἶτα τὸ Μέγα ἐτυμολογικὸν λ. Πειραιεύς γράφει: «Πειραιεύς . . . περαιεύς τις ὢν ἦν γὰρ ὅτε οὐ συνήπιετο τῇ γῆ, ἀλλ' ἦν νῆσος». Μνείας τῆς ἐτυμολογίας ταύτης παρ' ἄλλοις συγγραφεῦσι παραλείπω.

Τὴν ἀρχαίαν ἐτυμολογίαν ἀπεδέχθησαν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις πάντες· πβ. προχειρῶς Ἑρρ. Στεφ. Θησ. Ἑλλ. γλ. καὶ Pape-Benseler λ. Πειραιεύς, Curtius, Grund. griech. Etym. I σ. 273 (ε' ἔκδ.), C. Wachsmuth, Die Stadt Athen, Leipzig 1890, τόμ. II 1 σ. 3, Judeich, Topographie von Athen² (1931) σ. 37 κ. ἄ. Περὶ τῶν ἀρχαίων ἐτυμολογιῶν πβ. Th. Lenschau, Pauly-Wissowa RE. λ. Peiraiens σ. 78, 46 κ. ἔ.

Ἄν ὁ Πειραιεύς εἶχεν ὀνομασθῆ, δι' ὃν λόγον ὁ Στράβων, τὸ Μέγα ἐτυμολογικὸν κ. ἄ. ὑπεστήριξαν καὶ ἐδέχθησαν πάντες οἱ νεώτεροι φιλόλογοι, ἔπρεπε νὰ κληθῆ κανονικῶς Περαιία (ἦ), ὡς πράγματι καλοῦνται ἄλλοι ἀρχαῖοι τόποι· πβ. προχειρῶς Pape-Benseler λ. Περαιία.

Οἱ δεχόμενοι τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην στηρίζονται ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι κατὰ τὸ τέλος τῆς τριτογενοῦς περιόδου (Tertiärzeit) ἡ πειραικὴ χερσόνησος ἦτο κεχωρισμένη ἀπὸ τῆς λοιπῆς Ἀττικῆς κατὰ δὲ τὸν Th. Lenschau, Pauly-Wissowa RE. λ. Peiraiens σ. 78, 37 «(der Einbruch) erst allmählich während des Quartärs (=τῆς τεταρτογενοῦς περιόδου) durch die Ablagerungen der Flussläufe und die Anschwemmungen des Meeres wieder geschlossen ward (Judeich Topogr.² 46-49 mit Kart.)».

Ἄλλὰ ἦτο καθ' ἡμᾶς φύσει ἀδύνατον νὰ ἔχωσιν οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες γνῶσιν τῶν πρὸ ἑκατοντάδων χιλιῶν ἐτῶν γενομένων γεωλογικῶν μεταβολῶν καὶ νὰ ὀνομάσωσι τὸν Πειραιᾶ ὡς τὸν πέραν κείμενον!

Οἱ ἀρχαῖοι διὰ τὴν ψευδῆ ἐτυμολογίαν (περαιία, πέραν) ἔπλασαν καὶ τὴν εἶδησιν περὶ τοῦ νησιάζοντος Πειραιῶς (Στράβ., Μέγα ἐτυμ.) ὥστε οὐχὶ ὀρθῶς λέγονται παρὰ Pauly-Wissowa RE. λ. Πειραιεύς, σ. 100, 30 τὰ ἑξῆς: «in berechtigtem Anschluss an die antike Erklärung weist Judeich Top. Ath.² (1931) 47 auf die Ableitung von πέραν, «das Überland» hin, weil der Peiraiens vordem Insel gewesen sei».

Τέλος ὅπως ἐσφαλμένως ὁ Usener, Kleine Schriften IV (1913) σ. 47 κ. ἔ., συνάπτει τὴν λ. Πειραιεύς πρὸς τὸ ὄνομα Περσαῖος — Περσεύς.

Διὰ τοὺς τύπους Περαιεύς — Πειραιεύς πβ. πέρας — πεῖρας (ποιητ.), περαίνω — πειραίνω (Ὅμηρ., Πίνδαρ. κ. ἄ.), Πέρινθος — Πείρινθος, Ἐρέτρια — Εἰρέτρια κ. ἄ.

Διὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ τύπου Πειραιεύς πβ. μόνος — Μόνιχος (παρὰ Στεφάν. Βυζαντ. «Μουνυχία . . . ἀπὸ Μονύχου» ὀρθ.: Μονίχου [πβ. καὶ Roscher ML. λ. Munichos σ. 3229, 21: Μόνιχος ἐν ἐπιγρ. ἀγγείου]· πβ. φρῦνος — Φρύνιχος, σώφρων — Σωφρόνιχος, Ἀσωπὸς — Ἀσώπιχος, Κάβριος — Καβίριχος, πυρρὸς — Πύρριχος, σιμὸς — Σίμιχος, πελλὸς — Πέλλιχος, Ἰομηνὸς — Ἰομήμιχος, κ. ἄ. π.), παραλλήλως δὲ Μόνιχος — Μουνυχία¹, ὅπερ βεβαίως εἶναι ἰωνικὸς τύπος.

Πρὸς ἐρμηνεῖαν τοῦ τοπωνυμίου πρέπει νὰ ληφθῆ κατ' ἐμὲ κυρίως ὑπ' ὄψιν ἡ κατάληξις — εὐς· εἴαν τις δηλ. τὰ ὅμοια συστήματα ἐξετάσῃ, ὀφείλει νὰ δεχθῆ

¹ Πβ. ἄττ. μόνος — ἰων. μούνος· κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸν τύπον Πειραιεύς ἰωνικόν, τὸν δὲ τύπον Περαιεύς ἄττικόν.

κατ' ἀνάγκην, ὅτι τὸ τοπωνύμιον *Περαϊεύς* — *Πειραιεύς* ὀφείλει νὰ συναφθῆ πρὸς τὸ ῥ. *περαιῶ* πβ. τὰ ἑξῆς ὅμοια συστήματα: *φαρμακῶ* — *φαρμακεύς*, *γράφω* — *γραφεύς*, *πνίγω* — *πνιγέυς*, *βάπτω* (ῥ. *βαφ* —) — *βαφεύς*, *ῥάπτω* (ῥ. *ῥαφ* —) — *ῥαφεύς*, *κόπτω* (ῥ. *κοπ* —) — *κοπεύς*, *σκάπτω* (ῥ. *σκαφ* —) — *σκαφεύς* κ.ἄ.π.

Κατὰ ταῦτα ὀφείλομεν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὑπῆρχε παρὰ τὸ ῥ. *περαιῶ* προσηγορικὸν **πε(ι)ραιεύς* (=ὁ περαιῶν, ὁ πορθμεύς) δηλοῦν τὸν δρωῖντα¹.

Πρὶν προβῶμεν περαιτέρω, ὀφείλομεν νὰ ἐξετάσωμεν τὸ ὄνομα *Πείραιος* — *Πειραιός*.

Παρ' Ὀμήρω (Ὀδύσσεια ο 539 κ. ἐ., 544, ρ 55, 71, 74, 78, υ 372) Ἰθακήσιός τις καλεῖται *Πείραιος*². ἐν τῷ ὀνόματι τούτῳ ἔχομεν ἀναβιβασμὸν τοῦ τόνου ἀντὶ **Πειραιός*³ (πβ. *ξανθός* — *Ξάνθος* κ. ἄ. π.)· τὸν τονισμὸν τοῦτον διασφίξει τὸ ἀρχαῖον τοπωνύμιον *Πειραιός*: οὕτως ἐκαλεῖτο λιμὴν τῆς Κορινθίας (Θουκυδ. Η', 10, Στέφαν. Βυζάντ. λ. *Πειραιός*: πβ. Pauly-Wissowa RE. λ. Peiraios 2 καὶ Spreiraion, σ. 1592 κέ.)· κατὰ δὲ τὸν Στέφανον τὸν Βυζάντιον (λ. *Πειραιός*) οὕτως ἐκαλεῖτο πρότερον — κατ' ἡμᾶς ἔχει πρὸς τὸ *Πειραιεύς*, ὡς τὸ *φαρμακός* πρὸς τὸ *φαρμακεύς*, τὸ *τροφός* πρὸς τὸ *τροφεύς*, τὸ *δοκός* πρὸς τὸ (*παν*)*δοκεύς* κ. ἄ. π.

Νῦν κατὰ τίνα τρόπον θὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸ τοπωνύμιον; Νομίζω, ὅτι τὴν λύσιν δίδει ὁ παρ' Ὀμήρω *Πείραιος*⁴. Τὸ *Πε(ι)ραιεύς* — *Πειραιός* καθ' ἡμᾶς εἶναι ἐπὶ κλησὶς θεοῦ καὶ δὴ τοῦ Ποσειδῶνος⁵. ὁ Ποσειδῶν *Πε(ι)ραιεύς* — *Πειραιός* (=πορθμεύς πβ. ἀνωτ.) εἶναι ὁ ἄλλως καλούμενος *Πόρθμιος* (πβ. IG. XII, 1 ἀρ. 1031 κέ., O. Gruppe, Griechische Mythologie I σ. 258, 14 καὶ II 1158, 6)· ἔτι πβ. *Πορθμία* (θεὰ τις θαλασσία, πιθανῶς ἢ Ἀμφιτρίτη), Ἀφροδίτη *Εὐπλοία* κ. ἄ.

Ἀπὸ τοῦ θεοῦ (Ποσειδῶνος) *Πειραιῶς* — *Πειραιοῦ* ὀνομάσθη ὁ ναὸς αὐτοῦ (*Ποσειδῶν*) *Πειραιεύς* — *Πειραιός*. Ὅτι ναοὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι⁶ ἔφερον αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, ἀπέδειξα ἐν ἀνακοινώσει μου ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐταιρείᾳ (πβ. Ἀ. Χατζῆν, Ἐπιστ. ἔπετ. Φίλοσ. σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 1935 — 1936 σ. 135, 5).

Εἶτα ἀπὸ τοῦ ναοῦ ἐκλήθη διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος ὁ περὶ αὐτὸν τόπος⁷, ὡς περαιτέρω ἀπέδειξα ἐν τῇ εἰρημένῃ ἀνακοινώσει: πβ. (*Ἀρτεμις*) *Κυρήνη* (=1. θεά, 2. ναός, 3. πόλις), *Ἀθήνη* (=1. θεά, 2. ναός, 3. πόλις πβ. Ὀμήρ. Ὀδύσσεια η 80: *ἔκετο δ' ἐξ Μαραθῶνα καὶ εὐθυσάγυιαν Ἀθήνην*)⁸, *Κόρινθος* (=1. θεὸς [*Κόρυνθος*], 2. ναός, 3. πόλις [πβ. ἀρσ. *Ἀκροκόρινθος*]), *Ζέα*, *Ἑλένη* (θεὰ καὶ τόπος), *Ἑλλη* (πβ. Ἀ. Χατζῆν, Ἐπιστ. ἔπετ. Φίλοσ.

1 Εἰς - εὐς λήγουσι καὶ ἔθνικα πβ. *Χολαργός* — *Χολαργεύς*, *Ἀχαρναί* — *Ἀχαρνεύς*, *Περαία* — *Περαϊεύς* κ. ἄ. π. Ἀλλὰ ὁ ἕτερος τύπος *Πειραιός* κωλύει ἰσχυρῶς νὰ θεωρηθῶμεν τὸ *Πειραιεύς* ἔθνικόν (*Ποσειδῶν Πειραιεύς*: πβ. *Ποσειδῶν Αἰγῶν* [= *Αἰγαίτης*]).

2 Πβ. καὶ τὸ πατρωνυμικὸν *Πειραΐδης*: Ὀμήρ. Ἰλ. Δ 228.

3 Τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ ναυτικοῦ βίου πβ. ὅμοια ὀνόματα παρ' Ὀμήρω: *Πρωφρεύς*, *Πρωμνεύς*, *Ἐρετιμεύς*, *Ναυτεύς*, *Ἀναβησίεως*, *Ναυσικάα*, *Ναυσίθοος*, *Ἀμφιάλος*, *Ἄλιος*, *Ποντιεύς*, *Ποντόνοος* κ. ἄ.

4 Οὐχὶ ὀρθῶς ὁ Fick — Bechtel, Griech. Personen-

namen σ. 421, ὑπέθεσεν ὅτι ὁ Ὀμηρὸς ἔπλασε τὸ ὄνομα *Πείραιος* ὀρθῶς ἀπὸ τοπωνυμίου πβ. Pauly-Wissowa RE. λ. Peiraios 1.

5 Πρὸς κοινὸν ἀνθρώπον πορθμέα καὶ τὸν οἰκίσκον αὐτοῦ νὰ συνάψωμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ τοπωνυμίου *Πειραιεύς* κωλύει τὸ τοπωνύμιον τῆς Κορινθίας *Πειραιός* (ἰδ. κατωτ.), οὐτινος ἢ γεωγραφικῆ θέσεως δὲν εὐνοεῖ τὴν ἐκδοχὴν περὶ πορθμίου (περάματος).

6 Πβ. νῦν Ἅγιος Γεώργιος (=1. ὁ ἅγιος 2. ὁ ναός) κ. ἄ. π.

7 Πβ. νῦν Ἅγιος Γεώργιος (=1. ναός, 2. χωρίον) κ. ἄ. π.

8 Τὸ νῦν *Ἀθήνα* εἶναι αὐτὸ τοῦτο, ὡς ἔδειξα, τὸ παρ' Ὀμήρω *Ἀθήνη* (πόλις)! Πβ. ἀρχ. *Κοίτη* — νῦν *Κοίτα*.

σκολ. Πανεπ. Ἀθην. 1935—1936 σ. 135-137), *Μόνοιος* (Ἡρακλῆς *Μόνοιος* καὶ παρὰ-λίος πόλις [νῦν Μονακο]), *Μουνιχία* (Ἄρτεμις *Μουνιχία* καὶ λιμὴν Πειραιῶς), Περσεὺς ([καὶ Περρεὺς κατὰ τὸν Usener: Pauly-Wissowa RE. λ. *Perrheus*] πιθανῶς θεὸς κατ' ἐμὲ καὶ πόλις καὶ λιμὴν ἐν τῇ Ἀττικῇ: πβ. Στέφ. Βυζ. λ. *Περσεύς*), Ὑπατος (Ζεὺς Ὑπατος καὶ ὄρος: πβ. Πausan. Θ', 19, 3), *Παιῶν* (θεὸς καὶ πόλις [ἐν Θράκη]) καὶ ἄλλα, ἅτινα θὰ καταλέξω ἐν τῇ διατριβῇ μου περὶ τῶν τοπωνυμίων Ἀθῆναι — Μυκῆναι — Θῆβαι.

Κατὰ ταῦτα καὶ ὁ λιμὴν τῆς Ἀττικῆς Πειραιεύς καὶ ὁ λιμὴν τῆς Κορινθίας Πειραιὸς ὠνομάσθησαν ἀπὸ ναοῦ τοῦ θαλασσοῦ θεοῦ Ποσειδῶνος: ὡς καὶ σήμερον αἱ παρὰ τὴν θάλασσαν πόλεις καὶ χωρία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἔχουσι νὰ ἐπιδείξωσι ναοὺς τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τοῦ προστάτου τῶν ναυτικῶν ἐκ ναῶν δὲ τοῦ ἁγίου τούτου ἀπέρρευσαν καὶ πολλὰ τοπωνύμια (πόλεις καὶ χωρία): πβ. Πίνακας ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1929, σ. 406.

*
* *

2. Ἀμφίπολις (ποταμὸς — πόλις).

Ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ οὐ μακρὰν τοῦ Στρυμονικοῦ κόλπου καὶ δυτικῶς τοῦ Παγγαίου ἔκειτο ἡ ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνος περιρρομένη πόλις Ἀμφίπολις¹, ἣτις πρότερον ἐκαλεῖτο Ἐννέα ὁδοί.

Τὸ ὄνομα αὐτῆς πρῶτος ἐπειράθη νὰ ἐρμηνεύσῃ ὁ Θουκυδίδης ὁ μέγας ἱστορικός ἐν Δ 102 λέγει τὰ ἑξῆς περὶ τοῦ ὀνόματος: «ἦν Ἀμφίπολιν Ἄγων ὠνόμασεν, ὅτι ἐπ' ἀμφοτέρω περιρρέοντος τοῦ Στρυμόνος διὰ τὸ περιέχειν αὐτὴν τείχει μακρῶ ἀπολαβῶν ἐκ ποταμοῦ ἐς ποταμὸν περιφανῆ ἐς θάλασσαν τε καὶ τὴν ἡπειρον ὠκισεν».

Ὅτι ὁ μέγας ἱστορικός ἐπλανήθη ἐρμηνεύων οὕτω τὸ ὄνομα, θὰ δεῖξῃ ἡ παροῦσα διατριβή. Τὴν γνώμην ὅμως τοῦ Θουκυδίδου διὰ τὸ μέγας κῦρος αὐτοῦ ἅπαντες σχεδὸν παρεδέχθησαν².

Ὁ Θουκυδίδης προφανῶς ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ θέλει νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ ὄνομα τὸ εἰς τὴν πόλιν Ἐννέα ὁδοὺς δοθὲν (τῷ 437 π.Χ.) ὑπὸ τοῦ Ἄγωνα, τοῦ Ἀθηναίου οἰκιστοῦ τῆς Ἀμφιπόλεως: «ἦν Ἀμφίπολιν Ἄγων ὠνόμασεν, ὅτι . . . ».

Ὁ Θουκυδίδης ὅμως κατὰ παράδοξον τρόπον δύο ὄλως διαφόρους ἐρμηνείας συνάπτων παρέχει ἡμῖν εἶναι δὲ περιέργον, ὅτι οὐδεὶς τῶν ἐρμηνευτῶν, οὓς ἔχω ὑπ' ὄψιν, παρετήρησε τοῦτο.

Νῦν ἐξετάσωμεν τὰς παρὰ τῷ Θουκυδίδῃ δύο ἐρμηνείας.

Κατὰ τὴν πρώτην ἡ Ἀμφίπολις ὠνομάσθη οὕτως ἕνεκα τοῦ περιρρέοντος Στρυμόνος, ὅστις περιέχει αὐτήν.

1 Πβ. προχείρως περὶ τῆς θέσεως τῆς Ἀμφιπόλεως Leake, North Greece III σ. 191, Pauly-Wissowa RE. λ. Amphipolis, Kiepert, Lehrb. alt. Geogr. σ. 315 καὶ Εὐ. Πελεκίδην, Πρακτ. Ἀρχ. Ἐταιρ. 1920 σ. 81.

2 Ὅπως ἐπὶ παραδείγματι παρὰ τῷ Ἐρρίκῳ Στεφάνῳ λέγεται ὡς ἐρμηνεῖα: «(Ἀμφίπολις) civitas aquis cincta, urbs quam fluvius circumluit»: ὁμοίως παρὰ

Pape-Benseler λ. Ἀμφίπολις. Τούναντιον ὁ Τρύφων Εὐαγγελίδης, Νέα Ἑλλάς, Ἀθῆναι 1923, σ. 129, νομίζει, ὅτι ἐκλήθη Ἀμφίπολις «ὡς ἐκ τῆς ἀμφοτέρωθεν τοῦ Στρυμόνος θέσεως αὐτῆς». Ἀλλὰ ἡ νεωτάτη τοπογραφικὴ ἐρευνα ἐδείξεν, ὅτι τοῦτο δὲν συνέβαινεν ἐν Ἀμφιπόλει ἂν τοῦτο συνέβαινε, θὰ ἔπρεπε νὰ κληθῆ Ἀμφιποταμία: πβ. Μεσοποταμία κ. ἄ.

Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην παρέλαβεν ἤδη καὶ ὁ Στέφανος ὁ Βυζάντιος ἐν λ. Ἀμφίπολις: «πόλις Μακεδονίας κατὰ Θράκην, ἣς Ἐννέα ὁδοὶ ἐκαλεῖτο. κεκλήσθαι δὲ Μυρικήν καὶ Ἡϊόνα, Ἀμφίπολιν δὲ διὰ τὴν περιόρριον τοῦ Στρυμόνος, ὡς Θουκυδίδης τετάρτη¹».

Ἐνεκα τίνος τὴν ἐρμηνείαν ταύτην δὲν δυνάμεθα νὰ ἀσπασθῶμεν, θὰ δεῖξωμεν κατωτέρω. Εἶναι ὁμως περιέργον, ὅτι τὴν ἀλήθειαν ἐγγὺς οὖσαν δὲν ἠδυνήθη νὰ εὔρη ὁ μέγας ἱστορικός.

Κατὰ τὴν δευτέραν παρὰ Θουκυδίδη ἐρμηνείαν ἡ Ἀμφίπολις ὠνομάσθη οὕτως ὡς οὖσα περιφανῆς «ἐς θάλασσαν τε καὶ τὴν ἠπειρον²». Περὶ τοῦ χωρίου τούτου πβ. Γ. Βερναρδάκη, Λεξικ. ἐρμην. (ἔκδ. β') λ. ἀπολαμβάνω.

Τὸν Θουκυδίδην ἐν τῇ ὅλως ἐσφαλμένη δευτέρᾳ ταύτῃ ἐρμηνείᾳ παρεπλάνησεν ἡ γειτνίασις τῆς θαλάσσης.

Πλὴν τούτου ὑπέπεσεν ἐνταῦθα ὁ Θουκυδίδης εἰς σοβαρὸν μεθοδολογικὸν σφάλμα· ἂν δεχθῶμεν ὡς ὀρθὴν τὴν δευτέραν αὐτοῦ γνώμην, ἡ πρώτη αὐτοῦ ἐρμηνεία, ὅτι δηλ. ἡ Ἀμφίπολις ὠνομάσθη οὕτω διὰ τὴν περιόρριον τοῦ Στρυμόνος, ὀφείλει νὰ ἀπορριφθῇ.

Ἡμεῖς ἵνα ἐπὶ ἀσφαλοῦς βάσεως στηρίξωμεν τὴν ἐρμηνείαν ἡμῶν, ὀφείλομεν νὰ ἴδωμεν τί εἶναι καὶ τί σημαίνει ἡ λέξις ἀμφίπολις. Αὕτη εἶναι ἐπίθετον πβ. Αἰσχύλου Χοηφ. 75 κ. ἐ. «ἀνάγκαν γὰρ ἀμφίπολιν | θεοὶ προσήνεγκαν». Ἀμφίπολις ἀνάγκα εἶναι προφανέστατα ἢ ἀμφὶ τὴν πόλιν ἀνάγκη, ἢ περιεκυκλοῦσα τὴν πόλιν ἀνάγκη³.

Ὅμοια ἐπίθετα πρὸς τὸ ἀμφίπολις (ἀμφί + οὐσ. πόλις) δύναμαι νὰ παραθέσω τὰ ἑξῆς: ἀμφίβωμος (ἀμφί + οὐσ. βωμὸς) = ὁ περὶ τὸν βωμὸν ὢν, ἀμφίκοιτος (ἀμφί + οὐσ. κοῖτος ἢ κοίτη) = ὁ περιβάλλων τὸν κοῖτον ἢ τὴν κοίτην, τὴν κλίνην, ἀμφίλοφος (ἀμφί + οὐσ. λόφος) = ὁ περιβάλλων τὸν λόφον, τὸν αὐχένα, ἀμφίσκωμοι (ἀμφίς + οὐσ. κώμη) = «οἱ περιοικεῖντες τὰς κώμας» (Ἡσύχ.), ἀμφιτράχηλος (ἀμφί + οὐσ. τράχηλος) = ὁ περὶ τὸν τράχηλον ὢν (μεσαιων.)⁴.

Καὶ ἄλλα ἐπίθετα ἔχοντα ὡς δεύτερον συνθετικὸν τὴν λέξιν πόλις ὑπάρχουσι πβ. φιλόπολις (= ὁ φιλῶν τὴν πόλιν), μισόπολις (= ὁ μισῶν τὴν πόλιν), ἀπολις (= ὁ μὴ ἔχων πόλιν, ὁ ἐξόριστος), ἀπόπ(τ)ολις (= ὁ μακρὰν τῆς πόλεως, ὁ ἐξόριστος), ἀγχίπ(τ)ολις (= ὁ πλησίον τῆς πόλεως κατοικῶν, ὁ πλησίον εὐρισκόμενος), ἔμπολις (= ὁ ἐν τῇ πόλει ὢν) κ. ἄ.

1 Παρ' Ἀρποκρατίωνι λ. Ἀμφίπολις κεῖται: «... πρότερον δὲ Ἐννέα ὁδοὶ ἐκαλεῖτο, ὡς Ἀνδροτίων ἐν δωδεκάτῃ Ἀτιθίδος· Μαρσῦας δ' ἐν Μακεδονικαῖς διὰ τὸ περιοικεῖσθαι τὸν τόπον Ἀμφίπολιν ὠνομάσθη πρότερον Ἀκρὰ καλουμένη· οἱ δὲ Ἀρεῶς πόλις» ταῦτα ἀντιγράφει κατάλογος πόλεων ἐν κώδικι τοῦ Βατικανοῦ (πβ. Berkel εἰς Στέφαν. Βυζάντ. λ. Ἀμφίπολις): «Ἀμφίπολις, ἡ νῦν Χρυσόπολις [πβ. Pape-Benseler λ. Χρυσόπολις καὶ Χριστόπολις]· αὕτη πρότερον ἐκαλεῖτο Ἐννέα ὁδοὶ καὶ πόλις Ἀρεῶς καὶ Ἀκρὰ, διὰ δὲ τὸ περιοικεῖσθαι Ἀμφίπολις ἐκλήθη». Ἐχομεν ἐνταῦθα διάφορον ἐρμηνείαν ἢ πρέπει ἀντὶ τοῦ περιοικεῖσθαι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐν τῇ πηγῇ τοῦ Ἀρποκρατίωνος ἔκειτο περιρρεῖσθαι;

2 Εἰς τὴν ἐρμηνείαν ταύτην ἴσως ἀναφέρεται ὁ Πολυδεύκης Θ' 27: «ἡ δ' ἰσθμῶ ἢ πορθμῶ προσοικοῦσα πόλις ἀμφίπολις».

3 Ἀπὸ τοῦ ἐπιθέτου (καὶ οὐχὶ ἀπὸ τῆς πόλεως) ὑπάρχει καὶ ὄνομα ἀνδρὸς Ἀμφίπολις πβ. καὶ εἴπολις — Εἴπολις.

4 Ὁ Γερμανὸς Much (πβ. P. Kretschmer, Glotta 17 (1929) σ. 253) ὑποπίπτει εἰς σοβαρὸν σφάλμα ἀγνοῶν ἀξίωμα τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν γλωσσικὰ φαινόμενα κ.τ.λ. (π. χ. σύνθετα) γλώσσης τινὸς διὰ τῶν γλωσσικῶν νόμων ἄλλης γλώσσης ἢ καὶ ἄλλης διαλέκτου τῆς αὐτῆς γλώσσης· οὐχὶ ὀρθῶς δηλαδή, ἵνα ὑποστηρίξῃ τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ Θουκυδίδου προσάγει τὸ ἀρχ. γερμανικὸν *bi-burg* καὶ τὸ γοθτικὸν *bi-baurgeins* (= Lager) «aus *bi* = περὶ und *baurgs* = Burg»!! Ἄλλ' οὕτω τὰ πάντα δύνανται νὰ ἀνατρέπωνται! Πβ. καὶ Ἄ. Χατζῆν, Ἀθηνᾶ 41 (1929) σ. 200, 1.

Νῦν τίς δύναται νὰ ἀρνηθῆ, ὅτι καὶ ὁ περικυκλῶν καὶ περιρρέων τὴν πόλιν Ἐννέα ὁδοὺς ποταμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ κληθῆ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων διὰ τοῦ ἐπιθέτου *ἀμφίπολις*; Πβ. ὁμοίον ὄνομα ποταμοῦ *Καμπύλος* (ἐν Αἰτωλία, Διόδ. Σικελ. 19, 67) καὶ τὸ ἀρχ. τοπωνύμιον *Περιρρέουσα*, ὅπερ ὀφείλεται εἰς περιρρέουσαν ῥοήν (= ποταμόν).

Κατὰ ταῦτα Ἄμφίπολις¹ (ὁ) ἐκλήθη ὁ Στρυμὼν — ἢ μᾶλλον τὸ περὶ τὴν πόλιν τμήμα τοῦ Στρυμόνος — παρὰ τοῖς κατοίκους τῶν Ἐννέα ὁδῶν.

᾽Ωστε ἡ πόλις φέρει αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ ποταμοῦ. Ὁ Ἄγων δηλαδὴ ἔδωκεν εἰς τὴν πόλιν ὄνομα γνώριμον οὐ μόνον τοῖς κατοίκους, ἀλλὰ καὶ τοῖς περιοίκους². Πρὶν ἢ διαλευκάνωμεν τὸ ζήτημα τοῦτο, ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἐπανέλθωμεν καὶ πάλιν εἰς τὸ θουκυδίδειον χωρίον.

Ἄν ἡ πόλις ὠνομάζετο διὰ τὴν περίρροιαν τοῦ Στρυμόνος, ὡς νομίζει ὁ Θουκυδίδης (καὶ κατ' αὐτὸν ὁ Στέφανος ὁ Βυζάντιος), ἔπρεπε νὰ κληθῆ Ἄμφίροτος ἢ Περίροτος· ἀμφίροτος (= ἢ πανταχόθεν περιρροεμένη) καλεῖται ἡ Σαλαμίς παρὰ Σοφοκλεῖ Αἴ. 134· ἀμφιρύτη δὲ εἶναι ἐπίθετον νήσων παρ' Ὀμήρω καὶ Ἡσιόδῳ· περίροτος ἐπίθετον τῆς Κρήτης παρ' Ὀμήρω Ὀδυσσ. τ 173.

Νῦν ἐπανερχόμεθα εἰς τὸν ποταμὸν Ἄμφίπολιν, ἵνα ἀπαντήσωμεν εἰς ἐνδεχομένην ἀντίρρησην, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν πόλις νὰ εἶναι ὁμώνυμος ποταμῷ.

Ἄλλὰ μικρὰ ἔρευνα θὰ δείξῃ ὅτι πάλαι τε καὶ νῦν πολλαὶ πόλεις φέρουσι τὸ ὄνομα τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ³. ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ὅστις παρὰ τινὰ ποταμὸν κατόκησεν, ἦτο ἠναγκασμένος ἐρωτώμενος νὰ δηλοῖ τὴν θέσιν τῆς οἰκίσεως αὐτοῦ διὰ τοῦ ποταμοῦ, παρ' ὃν κατόκει· οὐδὲ ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἰδίαν ὀνομασίαν εἰς τὴν θέσιν, διότι δὲν θὰ εἶχε σημασίαν τοῦτο· δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ γνωστὴ ἡ νέα ὀνομασία τοῖς περιοίκους.

Τρανώς ἀποδεικνύεται τὸ ὀρθὸν τῆς γνώμης ἡμῶν διὰ τῶν ἐξῆς παραδειγμάτων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ γλώσσῃ: *Σελινοῦς* εἶναι σύννηθες ὄνομα ποταμῶν· ἐν δὲ Σικελίᾳ παρὰ τὸν Σελινοῦντα ποταμὸν ἰδρύθη καὶ πόλις *Σελινοῦς*· κατὰ Στέφανον τὸν Βυζάντιον «*Ἐλωρος πόλις Σικελίας ἀπὸ Ἐλώρου ποταμοῦ*»· ἐν Ἀρκαδίᾳ ὠνομάζετο τὸ πάλαι παραπόταμός τις τοῦ Ἀλφειοῦ *Ἐλισσῶν* (= ἐλικτός, ἐλικοειδής· πβ. ποταμὸν Ὀφιν)· τὸ αὐτὸ ὅμως ὄνομα ἔφερε καὶ τις παρ' αὐτὸν πολίχνη· πβ. Pauly-Wissowa RE. λ. Helisson. Ἔτι πβ. τὰ ἐξῆς ὀνόματα ἀρχαίων ἑλληνικῶν πόλεων: *Ροῦς* (ἀρχαία πόλις ἐν Μεγαρίδι), *Χάραδρος* (= χεῖμαρρος), *Ποταμὸς* (ἐν τῇ Ἀττικῇ), *Αἰγὸς ποταμὸς* (ἢ *Αἰγὸς ποταμοί*), *Ἄσωπὸς*, *Ἐρμος* (ἐν τῇ Ἀττικῇ), *Ὠρωπὸς* (πβ. Ἄ. Χατζῆν, Ἀθηνᾶ 41 <1929> σ. 200 κ. ἐ.), *Ἀκράγας*, *Ἰστρος*, *Ξάνθος*, *Σῆρις* (ἀρσ. καὶ θηλ.) κ. ἄ. π.

Ἄλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰταλίᾳ τὰ αὐτὰ παρατηροῦνται: πβ. π.χ. *Parma* ποταμὸς καὶ πόλις τῆς ἄνω Ἰταλίας.

Εἶναι γνωστὸν, ὅτι τὸ ἀρχαιότερον ὄνομα τοῦ Τιβέρεως εἶναι *Rumon* (ἰδ. Serv. εἰς Verg. Aen. VIII 63 καὶ πβ. Pauly-Wissowa RE. λ. Rumon)· τὸ ὄνομα τοῦτο ὁ Forcellini (λ. Roma σ. 561 b) ὀρθῶς μεταφράζει *flumen*· κατ' ἐμὲ ὅμως ἀρχικῶς ὁ Τίβερις

1 Ἐπίθετον οὐσιαστικοποιηθέν.

2 Ἄλλως δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπικρατήσῃ· ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις τὸ νέον ὄνομα τῆς πρωτευούσης τῆς νήσου Σύρου Ἐρμούπολις μόνον ἐν τοῖς δημοσίοις ἐγ-

γράφοις χρησιμοποιεῖται· οἱ ἐγχώριοι δὲν ἀπεδέχθησαν αὐτό. Ἄλλα παραδείγματα εἶναι περιττὸν νὰ μνημονεύσωμεν.

3 Πβ. καὶ Στέφαν. Βυζάντ. λ. Ἀκράγαντες.

ἐκαλεῖτο **Rūma*¹ (θηλ.) ἡ λέξις αὕτη θὰ συναφθῆ καθ' ἡμᾶς πρὸς τὴν λατινικὴν λέξιν *rūma*—*θηλή*² (ἐξ ἧς γίνεται ἡ *ροή* τοῦ γάλακτος). Ὅτι ἡ λέξις αὕτη ἀρχικῶς εἶχε τὴν σημασίαν τοῦ *ροή*³, ἀποδεικνύεται α') ἐκ τῆς συγγενοῦς ἐλληνικῆς λέξεως *ρύμη*⁴ (ῥ: ἐκ τοῦ *ῥέω*) = *ροή* (πβ. ἀρχ. ἐλλήν. «*ροή τοῦ αἵματος*»: ἰδὲ Ἑρρίκ. Στεφάν. Θησαυρ. Ἑλλ. γλ. λ. *ροή*), ὄρμη, φορά, β') ἐκ τοῦ ὅτι *ροή* (ἐκ τοῦ ἀρχαίου *ροή*: πβ. καὶ ἀρχ. τοπωνύμιον Ἀγαθὴ *ροή*!) νῦν ἐν τῇ διαλέκτῳ τῆς Σιατιστικῆς τῆς Μακεδονίας καλεῖται ἡ *θηλή*, γ') ἐκ τῆς ἐτυμολογικῆς ἀρχῆς αὐτῆς: *ῥῖο* > *rūma* καὶ *rūmen* (πβ. *flūo* > *flūmen*).

Ἐπιπέρι *rūma* > **Rūma*, ἀπόδειξις: α') Ὁ στίχ. ἐν Χρησμ. Σιβυλλ. 8, 165 «ἔσται μὲν Ῥώμη *ρύμη* καὶ *Δήλος ἀδηλος*» ὑποδηλοῖ γνῶσιν τοῦ τύπου **Rūma*, β') ἐκ τῶν συγγενῶν λέξεων ἀρχ. *Στρώμη* (= **Struma* = **Στρώμα*: νῦν *Struma*, ὁ *Στρυμὼν* παρὰ τοῖς Σλάβοις), *Στρυμόδωρος*, *Στρυμὼν*, τῶν λατιν. *rumen*, *rumis*, *Ruminus*, *Rumi(n)a*, *Rūminalis* καὶ τοῦ σανσκριτ. *sru* —. Πάντα ταῦτα περιέργως ἅπαντες παρῆδον!

Ἐκ τοῦ **Rūma*, τοῦ παλαιότερου ὀνόματος τοῦ Τιβέρεως, ἡ πόλις ἐκλήθη **Rūma* > *Rouma* (ὁ ἀρχαιότερος παραδεδομένος τύπος: πβ. Forcellini λ. *Roma*) > *Rōma*⁵.

Εἶτα ὁ ποταμὸς **Rūma* ἐγένετο *Rūmon* ἀναλογικῶς: πβ. *Rubicon*, ποταμὸς Ῥουβίκων (καὶ *Rubico*) καὶ ἀρχ. ἐλλήν. *Στρώμη* (*Struma*) παρὰ τὸ **Στρώμων* (γεν. *Στρώμωνος* καὶ εἶτα κατὰ τινὰ ἀναλογίαν *Στρυμόνος* > ὄνομ. *Στρυμὼν*).

Τὸ ὄνομα τῆς πόλεως **Rūma* διὰ ψευδῆ ἀποκατάστασιν (γερμαν. Hyperurbanismus) ἐγένετο *Rouma* (πβ. ἀρχ. *rouro* > *ruro*, ἀρχ. *roublicom* > *rublicum* κ. ἄ. π.). Ἐπειδὴ δηλαδὴ πᾶσα δίφθογγος *ou* ἐτρόπη εἰς *u*, ἐνομίσθη κατ' ἐμὲ τὸ **Rūma* νεωτερικὸν καὶ χυδαῖον καὶ ἐγένετο, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπον, *ψευδῆς ἀποκατάστασις* (*Rūma* > *Rouma*): παραδείγματα ψευδοῦς ἀποκαταστάσεως ἐν τῇ λατιν. γλώσσῃ ἔστωσαν τάδε: *thesaurus* (ἐλλήν. *θησαυρός*) > *thensaurus* (ἐν τῷ δημῳδῷ λόγῳ π+s>s: *consol* > *cosol*: πβ. προχείρως Georges λ. *consul*), *rūbigo* (*ruber* — *ἔρυθρός*) > **roubigo* > *rōbigo* κ. ἄ.

Τέλος περὶ τοῦ *Rouma* > *Rōma* πβ. Walde, ἐνθ' ἄνωτ. λ. *Roma*⁶.

Περὶ τῆς ὀνομασίας πόλεων ἐκ ποταμῶν ἐν Ἰταλίᾳ πβ. καὶ W. Schulze, *Eigennamen* σ. 537, Solmsen, *Idg. Eigennamen* σ. 57, Krahe, *Balkan — illyr. geogr. Namen* σ. 47.

Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λ. *Roma* εἶπομέν τινα καὶ ἐν Ἐπιστ. ἐπετ. Φιλοσ. σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 1935-1936 σ. 139-140 νομίζομεν, ὅτι τὸ ζήτημα ἐλύθη πλέον διὰ τῶν εἰρημένων.

1 Καθ' ἡμᾶς: ἀναμφιβόλως ἡ ἔτρουσικὴ φυλὴ *Ruma* (πβ. Pauly-Wissowa RE. λ. *Romulus* σ. 1075) ὀνομάσθη ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ, οὐχὶ δὲ ἀντιστρόφως, ὡς παραδόξως ἐπιστεύθη ὑπὸ τινων.

2 Οὕτως ἐρμηνεύεται πλέον κατ' ἐμὲ ὁ μῦθος περὶ θηλασμοῦ ὑπὸ λυκαίνης τοῦ Ῥώμου καὶ τοῦ Ῥωμύλου, τῶν οἰκιστῶν τῆς Ῥώμης: δηλαδὴ ὁ μῦθος εἶναι αἰτιολογικός. Περὶ τοῦ σπουδαίου τούτου θέματος θὰ διαλάβω διὰ μακρῶν ἐν εἰδικῇ μελέτῃ.

3 Περὶ τῆς λέξεως *ροή* καὶ τῶν συνωνύμων αὐτῇ *ροῖς*, *ῥεῦμα*, *ῥεῖθρον*, *ῥύαξ*, *ῥύσις*, *ῥάραδρος*, *ποταμὸς* πβ. Ἄ. Χατζήν, Ἐπιστ. ἐπετ. Φιλοσ. σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 1935-1936 σ. 144.

4 Ὁ Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1910 (ἔκδ. β'), λ. *Roma*, οὐχὶ ὀρθῶς κατὰ ταῦτα συνάπτει πρὸς τὴν λ. *ῥεῦμα*, ἣτις εἶναι γένους οὐδετέρου.

5 Ὁμοίως παρὰ Πλουτάρχῳ ὁ (*ficus*) *Rūminalis* καλεῖται οὐ μόνον Ῥομινάλις (γρ. Ῥομινάλις) ἀλλὰ καὶ Ῥομινάλιος, ὅπερ προὔποτιθησι λατινικὸν **Rūminalis*: δηλαδὴ ἔχομεν καὶ ἐνταῦθα τὴν αὐτὴν σειράν: *Rūminalis* — *Rūminalis*.

6 Παρατηρῶ. ὅτι κακῶς ὁ Corssen (πβ. Pape-Benseler λ. Ῥώμη) καὶ ὁ Forcellini (ἐνθ' ἄνωτ.) τὸ *Roma* μεταφράζουσι *Stromstadt*: ἡ ὀρθὴ μετάφρασις εἶναι *Strom*.

Καὶ ἐν Ἑλλάδι νῦν πάμπολλα χωρία ὀνομάζονται ἐκ τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ πβ. *Ποταμὸς* (πρωτεύουσα τῆς νήσου τῶν Κυθῆρων καὶ πόλις τῆς Λέσβου, ἢ ἄλλως *Πλομάρι*), *Ποτάμι*, *Μεγάλο ποτάμι*, *Ρεῦμα*, *Ἀλυμροπόταμον*, *Νεραύλακας*, *Γιάνιτσα*¹ κ. ἄ. π.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρεῖται καὶ ἐν ἄλλαις χώραις: Ἡ νῦν πρωτεύουσα τῆς Ῥωσσίας *Μόσκρα* (κακῶς *Μόσχα*!) φέρει αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ (Μοσκβα) *Strumitza*² (= Στρουμονίσκος) ποταμὸς καὶ πόλις ἐν Ὑγουσλαβίᾳ: *Fiume* (= ποταμὸς) εἶναι γνωστὴ πόλις τῆς Ἰταλίας· ἢ αὐτὴ ὑπὸ τῶν Σλάβων καλεῖται *Rjeka* (= ποταμός) *Offenbach* (Bach = ῥύαξ) πόλις ἐν Γερμανίᾳ: *Rio Janeiro* (= ποταμὸς *Janeiro*) καλεῖται κόλπος τῆς Ν. Ἀμερικῆς· ἢ παρ' αὐτὸν ἰδρυθεῖσα πόλις ἐκλήθη καὶ αὐτὴ *Rio Janeiro*· ἄλλα παραδείγματα παραλείπω.

Οὐ μόνον δὲ πόλεις ἀλλὰ καὶ χῶραι δλόκληροι ὀνομάσθησαν ἀπὸ ποταμῶν περὶ τοῦ θέματος τούτου διέλαβον διὰ μακρῶν ἐν τῇ Ἐπιστ. ἐπετ. Φιλοσ. σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 1935-1936 σ. 140 κ. ἐ., ἔνθα ἀπέδειξα, ὅτι ὁ Σπερχεῖδς ποταμὸς (ἢ τριῆμα αὐτοῦ) ἀρχικῶς ἐκαλεῖτο *Ἑλλάς*³ καὶ ὅτι ἀπ' αὐτοῦ ὀνομάσθη ἢ περὶ αὐτὸν μικρὰ χώρα, ἣς παρ' Ὀμήρῳ βασιλεύει ὁ Πηλεὺς ὁ πατὴρ τοῦ Ἀχιλλέως.

Μετὰ βεβαιότητος λοιπὸν ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ πόλις Ἀμφίπολις φέρει αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ.

Ὅτι ἡ πόλις Ἀμφίπολις δὲν ἔσωσε τὸ ἀρσενικὸν γένος, εἶναι εὐνόητον· αἱ πόλεις συνήθως εἶναι γένους θηλυκοῦ· τὴν αὐτὴν κατ' ἀναλογίαν μεταβολὴν παρατηροῦμεν καὶ ἐν τῷ Σελινοῦς (ὁ καὶ ἦ), ὁ Ἀκροκόρινθος — ἢ Κόρινθος⁴, Σικυῶν (ὁ καὶ ἦ), Μαραθῶν (ὁ καὶ ἦ: νῦν ἢ *Μαραθῶνα*) Σηστός (ὁ καὶ ἦ) κ. ἄ. Παρ' Ὀμήρῳ ὁ *Αἴγυπιος* = ὁ ποταμὸς Νεῖλος, ἢ *Αἴγυπιος* = ἡ χώρα.

*
* *

Ὅτι παρὰ τοῖς κατοίκοις τῶν Ἑννέα ὀδῶν ὁ Στρουμῶν ἐκαλεῖτο Ἀμφίπολις, οὐδὲν ἐνέχει παράδοξον· μακρὸς ποταμὸς εἶναι δυνατὸν νὰ φέρῃ κατὰ τόπους διάφορα ὀνόματα· πβ. *Ἰναχος* — *Ἀχελῷος* (Pauly-Wissowa RE. λ. Inachos 4), *Πηγεῖος* (Θεσσαλίας) — *Ἀράξης* (Στέφαν. Βυζάντ. λ. Ἀράξης).

Καὶ νῦν ἐν Ἑλλάδι ἔχομεν παραδείγματα· ἐν Εὐβοίᾳ νῦν τὸ αὐτὸ ποτάμιον φέρει τρία ὀνόματα κατὰ τόπους: *Ποτάμι τῆς Κολέθρας* — *Μονοδριάτικο ποτάμι* — *Ξυλιθιώτικο ποτάμι*.

1 *Γιάνιτσα* <σλαβ. janitza = ποτάμιον. Ἡ Γιάνιτσα τῆς Πελοποννήσου (ἐπαρχίας Καλαμῶν) ἀναφέρεται πρὸ τῆς Τουρκοκρατίας· δὲν εἶναι ἄρα τουρκικῆς ἀρχῆς. Ἐν Μακεδονίᾳ τὸ τοπωνύμιον ἐμφανίζεται ἐν τῷ πληθυντικῷ ἀριθμῷ (τὰ *Γιαντισά*)· τὴν μεταβολὴν τοῦ γένους ἐρμηνεύω ἐν Ἐπιστ. ἐπετ. Φιλοσ. σχολ. Πανεπ. Ἀθην. 1935-1936, σ. 140, 1· ὁ δὲ ἕτερος τύπος (τὰ) *Γενισά* ὀφείλεται εἰς παρετυμολογίαν παρὰ τοῖς Τούρκοις: **Γιάνιτσα* > *Jenidzē* (= Νεάπολις) > *Γενισά* > *Γιαντισά* (παρετυμολογικῶς διὰ τὸ ὄνομα *Γιάννης*: πβ. καὶ *γενί τσαρι* — *Γιαντισαροι*). διὰ τὸ *Jenidzē* εἶτα τὸ παρακείμενον — ἐγκαταλελειμμένον, ὡς φαίνεται, τότε — πόλισμα ὀνομάσθη *Eskidzē* (Παλαιό-

πολις)· τοιαύτας παρὰ τὴν ἱστορίαν τοπωνυμίας ἔχομεν καὶ ἄλλας· πβ. *Παλαιοπρέβεζα* (= τὰ ἐρείπια τῆς Νικολόλεως!), *Παλαιὰ Μονεμβασία* (= τὰ ἐρείπια τῆς Ἐπιδαύρου Διμηρᾶς, ἣτις κεῖται παρὰ τὴν Μονεμβασίαν), *Eski-Stamboul* (= Παλαιὰ Κωνσταντινούπολις) ἀκρωτήριον τῆς Μ. Ἀσίας (ἀπέναντι τῆς Τενέδου) καὶ πολίχνη ἐν Βουλγαρίᾳ!

2 Εἶναι ἢ ὑπὸ ἡμιμαθῶν λογίων καλουμένη Στρουμίτσα!

3 Τὸ ὄνομα διέσωσε καὶ νῦν (Ἑλλάδα).

4 Περὶ τοῦ τοπωνυμίου τούτου θὰ διαλάβω προσεχῶς ἄλλαχού.

Ἄλλὰ καὶ ἐν ἄλλαις χώραις νῦν τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται· ὁ Πολωνικὸς ποταμὸς Njemen εἰσερχόμενος εἰς Γερμανίαν καλεῖται Memel· τοῦ Γερμανικοῦ ποταμοῦ Maas τὸ ἐν Γαλλίᾳ τμήμα καλεῖται Meuse· ἐν Μ. Ἀσίᾳ παρὰ τοῖς Τούρκοις τὸ ἄνω τμήμα τοῦ ποταμοῦ Ἑρμου καλεῖται Muratdaghisu, τὸ δὲ κάτω Jedis — tschai· ἐν Κίνᾳ καὶ ἐν Ἰνδίαῖς τὰ αὐτὰ ὁμοίως συμβαίνουσιν.

Ἄλλὰ διὰ τὸν Στρυμόνα ἦτο εὐκολώτερον νὰ συμβῆ τοῦτο, διότι διακόπτεται ὑπὸ τῆς Κερκινίτιδος λίμνης ὀλίγον ἀνωτέρω τῆς Ἀμφιπόλεως.

Νῦν ἐρωτᾶται διὰ τίνα λόγον ἐπλανήθη ὁ μέγας ἱστορικός. Ἡμεῖς εἰκάζομεν, ὅτι ὁ Θουκυδίδης ἀκούσας, ὅτι ἡ πόλις ὠνομάσθη ἀπὸ τοῦ περιρρέοντος ποταμοῦ (= ἀπὸ τοῦ Ἀμφιπόλιδος¹), παρενόησε τοῦτο καὶ ἐνόμισεν, ὅτι ἐκλήθη οὕτως ἡ πόλις ἕνεκα τοῦ περιρρέοντος ποταμοῦ Στρυμόνος.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Χ. ΧΑΤΖΗΣ

1 Ἡ γενικὴ Ἀμφιπόλιδος κατὰ τὸ Ἐνπόλιδος, ἀποπόλιδος κ. ἄ.